

# Η κατάσταση των γυναικών στη νέα οικονομική τάξη πραγμάτων

Της Ξανθής Πετριιώτη\*

Όλες θεωρούμε ότι η οικονομική ανεξαρτησία προωθεί την ισότητα των γυναικών γιατί καθιστά δυνατή την άσκηση του δικαιώματος της επιλογής αλλά και την πραγμάτωση της επιλογής: επιλογής της γυναίκας να διαφύγει από μια καταπιεστική γονεϊκή οικογένεια, να μη συνάψει ένα «γάμο συμφέροντος», να εγκαταλείψει μια εκμεταλλευτική σχέση όταν έχει γίνει αφόρητη, να ασκήσει το επάγγελμα που διάλεξε, να συμβάλλει στα κοινά εφόσον το επιθυμεί.

Για το λόγο αυτό υπήρξε ανέκαθεν επιδίωξη του φεμινιστικού κινήματος η κατάργηση των νομικών και θεσμικών φραγμών που εμποδίζουν την επίτευξη της οικονομικής ανεξαρτησίας των γυναικών. Τέτοιοι φραγμοί υπήρξαν πολλοί: Νομικοί περιορισμοί στην άσκηση ορισμένων επαγγελματιών, ανισότητα αμοιβών θεοσιμμένη σε συλλογικές συμβάσεις εργασίας, άνιση πρόσβαση στην επαγγελματική εκπαίδευση, διακρίσεις στην επαγγελματική εξέλιξη, διαφορετική μεταχείριση των γυναικών από θεσμούς όπως οι πιστωτικοί οργανισμοί, τα εργατικά συνδικάτα, οι αγροτικοί συνεταιρισμοί, οι κρατικές υπηρεσίες κ.λπ.

Μετά από πιέσεις και αγώνες χρόνων πολλοί από αυτούς τους φραγμούς άρθθηκαν στα χαρτιά. Έγινε όμως γρήγορα αντιληπτό ότι άλλο «ισονομία» και άλλο πραγματική ισότητα. Η δημοκρατία της ισότητας θέλει την ισότητα στις ευκαιρίες, στη μεταχείριση των πολιτών —ανδρών και γυναικών— από κρατικούς και μη-κρατικούς φορείς, ισότητα στα βάρη της καθημερινής ζωής.

Χρειάζεται λοιπόν να σταθούμε και να αναλογιστούμε πως εξελίσσεται η κατάσταση των γυναικών από αυτή τη σκοπιά δηλαδή την επίτευξη της οικονομικής ανεξαρτησίας και μάλιστα υπό τη νέα οικονομική τάξη πραγμάτων: τη μετάβαση των πρότερα, κεντρικά σχεδιασμένων οικονομικών στην οικονομία της αγοράς, την ύφεση που πλήττει τις περισσότερες αναπτυγμένες χώρες του Δυτικού κόσμου - συμπτώματα της οποίας είναι και οι πρόσφατες νομισματικές αναταραχές— και το άνοιγμα του χάσματος μεταξύ του Πρώτου και του Τρίτου Κόσμου.

1. Το πρώτο ζήτημα που χρήζει προσοχής είναι η εξέλιξη της απασχόλησης εφόσον η σημαντικότερη ίσως πηγή εισοδήματος είναι η αμοιβή από εργασία. Όπως φαίνεται από τις στατιστικές στις δημιουρ-

γούμενες θέσεις εργασίας οι γυναίκες κερδίζουν μεγάλο μερίδιο. Στην ήπειρό μας και ειδικότερα στην ευρωπαϊκή Κοινότητα δημιουργήθηκαν κατά την πενταετία 1985-1990, 9 εκατομμύρια νέες θέσεις εργασίας και οι γυναίκες κατέλαβαν τα 6 εκατομμύρια ή τα 2/3 αυτών των θέσεων. Η γυναικεία απασχόληση συνεπώς, αυξανόταν με ταχύτερους ετήσιους ρυθμούς από την ανδρική και συγκεκριμένα με διπλάσιους ρυθμούς<sup>1</sup>.

Η τάση αυτή καταγράφεται και σε άλλες χώρες του αναπτυγμένου κόσμου καθώς ο τομέας των υπηρεσιών (τράπεζες, ασφάλειες, εμπόριο, προσωπικές υπηρεσίες, διοίκηση κλπ.) είναι αυτός από τον οποίο πηγάζει η νέα ζήτηση εργασίας στις περισσότερες οικονομίες και αυτός που απορροφά το μεγαλύτερο ποσοστό των νεο-απασχολούμενων γυναικών.

Αυτή η θετική εξέλιξη ωστόσο έχει και την αρνητική της όψη καθώς πολλές από τις νέες θέσεις εργασίας είναι μερικής απασχόλησης. Στην ΕΟΚ περίπου το 1/3 των θέσεων που καταλήφθηκαν από γυναίκες ήταν θέσεις μερικής απασχόλησης με όλα όσα αυτό σημαίνει από άποψη εισοδήματος, κοινωνικών ασφαλίσεων, δυνατοτήτων εξέλιξης και σταθερότητας απασχόλησης. Δεν εκπλήσσει λοιπόν που ακόμα και οι επίσημες εκδόσεις της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων θεωρούν τις γυναίκες εφεδρικό εργατικό δυναμικό το οποίο επιτρέπει στις χειμαζόμενες ευρωπαϊκές οικονομίες τον απαιτούμενο βαθμό ευελιξίας στην αγορά εργασίας.

Βεβαίως η δουλειά με μη-πλήρες ωράριο εργασίας είναι μια μόνο από τις μορφές εργασίας που αποκλίνουν από τον συμβατικό τύπο απασχόλησης με νομοθετημένα ωράρια, κοινωνικές ασφαλίσεις και συνδικαλιστικά δικαιώματα: τύπος που όλο και σπανίζει καθώς οι άτυπες μορφές όπως η πρόσκαιρη απασχόληση, η μοιραζόμενη εργασία, η εργασία με μίσθωση έργου και η «μαύρη» εργασία στην παραοικονομία όλο και εξαπλώνονται.

Φαίνεται ότι οι γυναίκες καταλαμβάνουν σημαντικό μερίδιο αυτών των άτυπων απασχολήσεων αν και η στατιστική μέτρηση είναι από τη φύση αυτών των εργασιών δύσκολη έως αδύνατη.

Μερικές από αυτές τις μορφές δεν είναι και τόσο καινούργιες όπως π.χ. η δουλειά που κάνουν —χωρίς τυπικό δικαίωμα αμοιβής— τα λεγόμενα «συμβοηθούντα

μέλη οικογενείας» δηλαδή οι σύζυγοι, οι κόρες, οι αδελφές και οι μητέρες των ιδιοκτητών μικρών οικογενειακών επιχειρήσεων. Έτσι έχουμε ένα μεγάλο ποσοστό γυναικών στις αναπτυσσόμενες κυρίως χώρες οι οποίες συμβάλλουν στην επιβίωση της οικογένειας είτε δουλεύοντας στην οικογενειακή επιχείρηση ή αγροτική εκμετάλλευση είτε άτυπα σε διάφορες δραστηριότητες όπως το πλανόδιο εμπόριο το οποίο είναι εξαιρετικά διαδεδομένο σε πολλές χώρες της Νότιας Αμερικής, της Ασίας και της Αφρικής αλλά με απολαβές και συνθήκες εργασίας οι οποίες πολύ απέχουν από αυτές που επικρατούν στο προνομιούχο τμήμα της συμβατικής, θεσμοποιημένης απασχόλησης.

2. Η ανεργία η οποία αυξάνεται με επιταχυνόμενους ρυθμούς από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 θεωρείται ως ο παράγοντας ο οποίος συντελεί περισσότερο από όλους τους άλλους στην άνοδο της φτώχειας. Παραδοσιακά η φτώχεια συνδυαζόταν με ειδικές πληθυσμιακές ομάδες και κυρίως με τους γέροντες. Την τελευταία πενταετία όμως, οι στατιστικές, στις χώρες της ΕΟΚ τουλάχιστον, δείχνουν ότι το ποσοστό των ηλικιωμένων στους φτωχούς τείνει να μειώνεται ενώ αντίθετα οι άνεργοι είναι εκείνοι οι οποίοι τώρα περνούν όλο και πιο εύκολα το κατώφλι της φτώχειας. Αυτό συμβαίνει ενώ οι θεμελιώδεις οικονομικές αναδιαρθρώσεις που λαμβάνουν χώρα —με προεξάρχουσα την ατομιομηχανία— καθιστούν ολόκληρες περιοχές περιφέρειες οικονομικού μαρασμού και ανεργίας. Η δε ανεργία τείνει να είναι μακράς διάρκειας, δηλαδή, ενός χρόνου και άνω. Με την πίεση λοιπόν, των αυξανόμενων ποσοστών ανεργίας και της επιμηκνόμενης διάρκειάς της οι κρατικοί μηχανισμοί που λειτουργούν για την αντιμετώπιση της ανεργίας υφίστανται ασφυκτικές πιέσεις. Έτσι γίνονται όλο και πιο αυστηρά τα κριτήρια για τη θεμελίωση δικαιώματος στο επίδομα ανεργίας, μειώνεται η διάρκεια πληρωμής του και μειώνεται το ποσοστό αναπλήρωσης του μισθού που καλύπτει το επίδομα. Άλλοι, προνοιακής φύσης μηχανισμοί, τίθενται σε λειτουργία για να καλύψουν τα κενά αλλά και αυτοί λειτουργούν υπό την πίεση της συρρίκνωσης των κρατικών δαπανών για τον κοινωνικό προϋπολογισμό. Συνεπώς σε μια κατάσταση διογκούμενης και παρατεταμένης διάρκειας ανεργίας οι ασφαλιστι-

κοί μηχανισμοί αδυνατούν να δώσουν κάλυψη με αποτέλεσμα το βάθεμα της φτώχειας.

Όμως, όπως όλα τα οικονομικά μεγέθη, έτσι και η ανεργία διαφέρει κατά φύλο. Είναι γνωστό ότι στις περισσότερες χώρες τα ποσοστά ανεργίας είναι υψηλότερα για τις γυναίκες παρά για τους άνδρες. Στην ανεργία μακράς διάρκειας δε, τα ποσοστά των γυναικών που εμπíπτουν σε αυτή την κατηγορία είναι διπλάσια των ανδρών. Συνεπώς αν η ανεργία οδηγεί έναν αριθμό ατόμων στη φτώχεια και οι γυναίκες είναι πιο ευάλωτες στην ανεργία, τότε μπορούμε να συμπεράνουμε ότι περισσότερες γυναίκες οδηγούνται στη φτώχεια στην παρούσα οικονομική κρίση.

Αυτή η εξέλιξη επιδεινώνεται από μια δημογραφική τάση, δηλαδή την εξάπλωση των μονογονικών οικογενειών. Το βιοτικό επίπεδο αυτών των οικογενειών που έχουν ως «αρχηγό» γυναίκα απειλείται ιδιαίτερωσ αν αυτή η γυναίκα περιέλθει σε κατάσταση ανεργίας. Αυτό το φαινόμενο έχει γίνει αισθητό στις ΗΠΑ και κυρίως στις κοινότητες των μαύρων και των ισπανόφωνων μεταναστών όπου οι εγκατελειμμένες σύζυγοι προσπαθούν να τα φέρουν βόλτα με ελάχιστη βοήθεια από τις υπηρεσίες πρόνοιας. Τα παιδιά αυτών των οικογενειών απειλούνται όχι μόνο από τη σημερινή τους φτώχεια αλλά και από το γεγονός ότι υιοθετούν μια αρνητική στάση ζωής, ότι διακατέχονται από ένα αίσθημα αδιαφορίας, εγκατάλειψης και ματαιοπονίας τα οποία τα ακολουθούν και στη μελλοντική τους ζωή μειώνοντας τις πιθανότητές τους να ξεφύγουν από το φαύλο κύκλο.

3. Ένα **τρίτο** στοιχείο που πρέπει να καταγράψουμε ως αρνητική εξέλιξη είναι η δυσμενής θέση στην οποία έχουν περιέλθει οι γυναίκες στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες. Παρά τις ελπίδες που γέννησε η εγκαθίδρυση του πλουραλισμού και της δημοκρατίας σ' αυτές τις χώρες από το 1989 και μετά η μετάβαση στην ελεύθερη οικονομία δημιούργησε τόσες πολλές και βίαιες ανακατατάξεις που ορισμένες «βεβαιότητες» του παρελθόντος, όπως πρώτα απ' όλα η μονιμότητα της απασχόλησης, έγιναν αβεβαιότητες. Καταγράφονται λοιπόν όλο και μεγαλύτερα ποσοστά ανέργων ενώ η αγοραστική δύναμη των μισθών πέφτει κατακόρυφα. Αν και οι ανακατατάξεις αυτές είναι σχετικά πρόσφατες ήδη διαφάνεται ότι στη νέα οικονομική τάξη πραγμάτων οι γυναίκες χάνουν έδαφος. Σε χώρες όπου έχουν γίνει κάποιες μελέτες παρατηρούμε ότι τα ποσοστά ανεργίας αυξάνονται ραγδαία αλλά τα ποσοστά των ανέργων γυναικών αυξάνονται με πολύ ταχύτερους ρυθμούς από τα ποσοστά των ανέργων ανδρών. Η μελέτη του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας στην Τσεχοσλοβακία π.χ. δείχνει ότι μετά την υιοθέτηση της νέας οικονομικής πολιτικής στις αρχές του 1991 το ποσοστό ανεργίας των ανδρών ανέβηκε από 3,6% σε 6% από τον Ιούνιο έως τον Δεκέμβριο ενώ των γυναικών από 4% σε 7,3%

— πράγμα που σημαίνει ότι ανοίγει η ψαλίδα ακόμα και στο ελάχιστο διάστημα του ενός εξαμήνου. Εικάζεται από τους μελετητές ότι σε αυτήν την εξέλιξη συμβάλλει —εκτός από το κλείσιμο των κρατικών επιχειρήσεων— και το γεγονός ότι το προηγούμενο καθεστώς είχε θεσπίσει ένα εκτεταμένο πλέγμα κοινωνικών παροχών για να διευκολύνει τις μητέρες εργαζόμενες και να τονώσει τη γεννητικότητα. Όμως σε καθεστώς αγοράς οι ιδιώτες εργοδότες θεωρούν αυτές τις κοινωνικές παροχές ως επιβάρυνση του έμμεσου κόστους εργασίας για τις γυναίκες υπαλλήλους και αποφεύγουν να προσλαμβάνουν εκείνες που βρίσκονται σε ηλικία που θα μπορούσαν να κάνουν χρήση αυτών των διευκολύνσεων.

Ήδη παρατηρούνται φαινόμενα όπου μισθωτές σε μικρές ιδιωτικές επιχειρήσεις δηλώνονται από τους εργοδότες ως εταιροι στην επιχείρηση και όχι ως μισθωτές για να αποφευχθεί η πληρωμή εισφορών στις κοινωνικές ασφαλίσεις και να μοιφθούν με χαμηλότερο μισθό από ότι προβλέπουν οι συλλογικές συμβάσεις. Επιπλέον η ανεργία των γυναικών αυξάνεται διότι τα ποσοστά αυτοαπασχόλησης των γυναικών υστερούν έναντι των ανδρών. Από τους ερωτώμενους της έρευνας του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας το 14% των ανδρών —αλλά μόνο το 7% των γυναικών— δήλωσε ότι είχε ήδη ξεκινήσει ή σκέφτονταν να ξεκινήσει τη δική του επιχείρηση. Ένα επιπλέον 26% των ανδρών αλλά μόνο το 13% των γυναικών δήλωσαν ότι σκέπτονταν να ανοίξουν δική τους επιχείρηση στα επόμενα δύο χρόνια<sup>2</sup>.

Έτσι οι προοπτικές είναι δυσοίανες, οι ολόεναι και περισσότερες άνεργες που θα προκύψουν από τη φιλελευθεροποίηση της οικονομίας να απορροφηθούν ως αυτοαπασχολούμενες ή εργοδότες. Έχουμε λοιπόν το παράδοξο φαινόμενο η επιστροφή στη δημοκρατία να αδυνατεί να εγγυηθεί την ισότητα των πολιτών.

4. Ένα **τέταρτο** στοιχείο, το οποίο αναφέρεται και αυτό σε μια πρόσφατη εξέλιξη, αφορά στα μαζικά μεταναστευτικά ρεύματα προσφύγων και μεταναστών της τελευταίας δεκαετίας. Η Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες εκτιμά ότι υπήρχαν το 1991 περίπου 15 εκατομ. πρόσφυγες, υπό ευρεία έννοια, σ' όλο τον κόσμο. Μόνο σε μία χρονιά —το 1989— εκτιμάται ότι 1 εκατ. 300 χιλ. Ανατολικοευρωπαίοι διέσχισαν τα σύνορα της Δυτικής Ευρώπης. Συνολικά υπεβλήθησαν 1 εκατ. 600 χιλ. αιτήσεις στις χώρες της Δ. Ευρώπης μεταξύ 1983-91. Από αυτές το 40% δηλαδή οι 640.000 είτε έχουν γίνει δεκτές είτε οι αρχές των χωρών δείχνουν σιωπηρή ανοχή της παρουσίας των μεταναστών για λόγους ανθρωπιστικούς<sup>3</sup>. Οι υπόλοιποι είτε έχουν μετακινηθεί σε άλλη χώρα για να ξανακάνουν αίτηση είτε εξακολουθούν να βρίσκονται λαθραία στην πρώτη χώρα υποδοχής. Οι πιέσεις που υφίστανται οι χώρες υποδοχής είναι τρομακτικές: πίεση στην αγορά εργα-

σίας, πίεση στη στέγη, πίεση σε κάποιες κοινωνικές υπηρεσίες, και οι αντιδράσεις στις πιέσεις αυτές γίνονται ενίοτε ορατές στους δέκτες των τηλεοράσεών μας ως βίαια φαινόμενα ρατσισμού και ξενοφοβίας.

Οι διαφορές που έχουν εντοπιστεί στα μαζικά κύματα μετανάστευσης της δεκαετίας του 1980 και σ' αυτά της μεταπολεμικής δεκαετίας του 1960 αφορούν πρώτον στις χώρες αποστολής: τώρα κυριαρχούν οι χώρες του τρίτου κόσμου ενώ παραδοσιακές χώρες αποστολής μεταναστών όπως η Ιταλία, Ελλάδα, Ισπανία και η Πορτογαλία έχουν μετατραπεί σε χώρες υποδοχής και δεύτερο στην πληθυσμιακή σύνθεση των μεταναστευτικών ρευμάτων: πρώτα κυριαρχούσαν οι άνδρες στις κύριες παραγωγικές ηλικίες ενώ οι γυναίκες ακολουθούσαν αρκετά αργότερα με την επανένωση των οικογενειών. Τώρα οι γυναίκες αποτελούν σημαντικό ποσοστό των πρωτογενών μεταναστών και μάλιστα συχνά χωρίς να συνοδεύονται από τους συζύγους ή άλλα μέλη της οικογένειάς τους.

Ο λόγος γι' αυτή την αλλαγή της κατά φύλο σύνθεσης της μετανάστευσης είναι προφανής: οι νέοι μετανάστες που κατακλύζουν τις αναπτυγμένες χώρες της Δύσης βρίσκουν δουλειά όχι τόσο στη βιομηχανία ή στα ορυχεία —όπως έγινε τη δεκαετία του '60 και '70 όταν τα μεταναστευτικά χέρια συντέλεσαν στην ταχεία εκβιομηχάνιση της Δυτικής Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής— αλλά στον τομέα των υπηρεσιών —και σε μικρότερο βαθμό στη γεωργική βιομηχανία— τομείς όπου οι γυναίκες είναι αποδεκτές.

Όμως το καθεστώς διαμονής, εργασίας, περιθαλψής και ασφάλισης για τα εκατομμύρια γυναικών μεταναστριών από τις χώρες του τρίτου κόσμου είναι ιδιαίτερωσ δυσμενές καθώς τα κράτη υποδοχής δεν επιθυμούν να ασκήσουν μια πολιτική ενσωμάτωσης των μεταναστριών-προσφύγων αλλά και ο γηγενής πληθυσμός συχνά στρέφεται εναντίον τους θεωρώντας τες υπεύθυνες για την αυξανόμενη ανεργία, την πτώση των ημερομισθίων και την έλλειψη στέγης. Το ότι αυτές εργάζονται με αμοιβές πολύ υπεδεεστερες των ντόπιων εργαζομένων, το ότι κάνουν δουλειές που απορρίπτονται από τους ντόπιους, το ότι υφίστανται σεξουαλικές παρενοχλήσεις στα σπίτια όπου εργάζονται ή ότι αποτελούν μια ανεξάντλητη δεξαμενή για επιχειρήσεις πορνείας και συναφών υπηρεσιών όλα αυτά θεωρούνται ότι είναι μέσα στη φυσική ροή των πραγμάτων αφού αφορούν λαθρομετανάστες και από πάνω γυναίκες. Δεν χρειάστηκε και μεγάλο διάστημα για να ανακαλύψουμε εμείς στις δημοκρατικές χώρες της Ευρώπης ότι το λούστρο της κοινωνικής ανοχής, για τους αλλογενείς, αλλόθρησκους επισκέπτες μας είναι ιδιαίτερα λεπτό.

Σ' αυτά τα τέσσερα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την κατάσταση των γυναικών στη νέα οικονομική τάξη πραγμάτων θέλη-

σα να εστιάσω την προσοχή σας απόψε: 1ο στην διαφοροποιούμενη ποιότητα της απασχόλησης 2ο στην αυξανόμενη ανεργία στην οποία ιδιαίτερα ευάλωτες εμφανίζονται οι γυναίκες εργαζόμενες με τα πλέον οδυνηρά αποτελέσματα για τις γυναίκες αρχηγούς οικογενείας όταν μάλιστα οι κρατικοί μηχανισμοί της προστασίας από την ανεργία εξασθενούν υπό την πίεση της κρίσης του κράτους πρόνοιας. Το 3ο στοιχείο αφορά στην δυσμενέστερη θέση στην οποία έχουν περιέλθει οι γυναίκες στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες καθώς οι χώρες αυτές αποκρατικοποιούν τις οικονομίες τους και αντιμετωπίζουν το διεθνή οικονομικό ανταγωνισμό. Τέλος, το 4ο στοιχείο αφορά στην τραγική κατάσταση που βρίσκονται τα εκατομμύρια γυναικών μεταναστών και προσφύγων στην προσπάθειά τους να φτιάξουν μια καλύτερη ζωή.

Ο πλανήτης μας εμφανίζεται στο τέλος του 20ού αιώνα κατακερματισμένος εθνικά, φυλετικά, θρησκευτικά, πολιτικά, οικονομικά. Αν δεν θέλουμε οι πρόσφατες νίκες της δημοκρατίας να καταλήξουν σε μια απογοήτευση των πληθυσμών, σε ένα αίσθημα ματαιοπονίας και αδιαφορίας δεν πρέπει να αρκεστούμε σε μια επίφαση δημοκρατίας περιορισμένη στην κοινοβουλευτική της μορφή.

Αλλά να προσπαθήσουμε να τη βαθύνουμε και να την κάνουμε «δημοκρατία της ισότητας».

---

1. Βλ. Επιτροπή των Ε.Κ., Η Απασχόληση στην Ευρώπη 1991: 24.

2. Βλέπε Paukert L. "The economic status of women in the transition to a market system. The case of Czechoslovakia". *Int'l Labour Review* vol. 130(3-6) 1991.

3. Böning W.R., "Integration and Immigration Pressures in Western Europe", *Int'l Labour Review* vol. 130 (4) 1991.

---

\* Η κ. Πετρινώτη είναι Αναπλ. Καθηγήτρια του Παντείου Πανεπιστημίου και Αντιπρόεδρος του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας.